ISNN 3030-3907

2025/4
VOLUME 6

DEVELOPMENT OF SCIENCE

ILMIY JURNAL

Development of science

Ilmiy jurnal

2026/4 VOLUME 6

ISSN 3030 -3907

Ilmiy jurnal OAK rayosatining 2024 yil 27 sentabrdagi 361-son qaroriga asosan 02.00.00 kimyo fanlari hamda 2025 yil 12 fevral 367- son qaroriga asosan 05.00.00 texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Temirov Alisher Hoshim o‘g‘li – texnika fanlari falsafa doktori (PhD),Dotsent.
TAHRIRIYAT KENGASH RAISI:
Fozilov Sadriddin Fayzullayevich – texnika fanlari doktori, professor
TAHRIRIYAT KENGASH A’ZOLARI

TEXNIKA FANLARI/ TECHNICAL SCIENCES/ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bozorov G‘ayrat Rashidovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Abdurahmonov Olim Rustamovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Adizov Bobur Zamirovich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti, professor
Hayitov Ruslan Rustamjonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Jumayev Qayum Karimovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Berdiyev Dorob Murodovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor
Maxmudov Rafiq Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Tilloyev Lochin Ismatilloyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Raxmonov Qahramon Sanakulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Barakayev Nusratullo Rajabovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor.
Jo‘rayev Xayrullo Fayziyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Panoyev Erali Rajabboyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Ataullayev Sherzod Nabiullyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Malik Negmurodovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Axmedova Ozoda Bahronovna
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti.
Safarov Bahri Jumayevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Xaydarov Axtam Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Safarov Jasur Alijon o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Асадова Раъно Дилмуратовна
Тошкент Давлат техника университети доценти

KIMYO FANLARI/ CHEMICAL SCIENCES/ ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Axmedov Voxid Nizomovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Umarov Baqo Bafoyevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Kodirov Abduaxad Abduraximovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Qurbonov Mingniqul Jumagulovich
Qarshi davlat Universiteti, dotsent
Turemuratov Sharibay Naurizbaevich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Bosh ilmiy kotibi, professor
Tursunov Kaxor Shonazarovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Do‘stov Hamro
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Panoyev Nodir Shavkatovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Olimov Bobur Bahodir o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Kasimov Sherzod Abduazimovich
Termiz Davlat Universiteti, professor.
Aliqulov Rustam Valiyevich
Termiz Davlat Universiteti, professor
Tropov Xamza Tursunovich
Samarqand Davlat Universiteti, professor

IQTISODIYOT FANLARI/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Nizamov Aslitdin Badreddinovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Boboyev Akmal Choriyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Ergashxojayeva Shaxnoza Djasurovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Saidaxmedova Nodira Ilxomovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Muxsinov Bekzod Toxirovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shakarov Qulmat Ashirovich
Renessans ta'lim universiteti,dotsent.
Jumaeva Zulfiya Qayumovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Norova Salomat Yusupovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Avezova Shaxnoza Maxmudjonovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Jalilov Jamshid G‘anijonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, dotsent
Xasanova Gulruh Djumanazarovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.

PEDAGOGIKA FANLARI/ PEDAGOGICAL SCIENCES / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Siddiqova Sadoqat G‘afforovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Zoyirov Erkin Xalilovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, DSc, professor
Gaffarov Feruz Hasanovich
Puchon Universiteti, *professor*
Ruziyev Davron Yuldashevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Muradova Firuza Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Yunusova Gulandon Samiyevna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
To‘xtayeva Zebo Sharifovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Navro‘zova Gulchixra Nigmatovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Uzoqova Laylo Polvonovna
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.
To‘raqulova Marjona Qiyom qizi
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Muradova Zarina Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Sanjar Aslonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shodiyev Jahongir Jo‘raqulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent
Gaffarov Laziz Hasanovich
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.

Tahririyat a’zolarning to‘liq ro‘yxati jurnalning www.devos.uz saytida keltirilgan.

Tahririyat hay’ati a’zolarining tarkibini o‘zgartirish hamda qo‘shimcha kiritish yoki tahririyat a’zoligidan chiqarish bosh muharrir tomonidan amalga oshiriladi.

ISSN 3030-3907

Development of science ilmiy jurnali 2024 yil 15 aprel kuni №256445 sonli guvohnoma bilan Davlat ro‘yxatidan o‘tgan.

To‘plam elektron ko‘rinishda (pdf formatida) mualliflarga taqdim etiladi. To‘plamga kiritiladigan maqolalarning mazmuni, ulardagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligiga hamda har qanday fikr - mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’ul hisoblanadilar. Talablarga javob bermaydigan maqolalar to‘plamga kiritilmaydi. Tashkiliy qo‘mita maqola matnini qisqartirish, qisman tuzatish kiritish, seksiyalarga joylashtirish huquqiga ega.

ISSN 3030-3907

SHOIR VA YOZUVCHILAR IJODINI O‘RGANISHDA ARXIVSHUNOSLIKNING AHAMIYATI: “TURKISTON VILOYATI GAZETI” NAMUNASIDA

Abdug‘aniyeva Shoxista Jumanazar qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, magistr

Annotatsiya. Ushbu maqolada shoir va yozuvchilar ijodini tarixiy manbalar orqali o‘rganish masalasi **“Turkiston viloyati gazeti”** materiallari misolida tahlil qilingan. Arxivshunoslik nazariyasi va metodlari yoritilib, gazeta sahifalarida aks etgan Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin va Tavallo ijodi ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Gazetaning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi tarixiy-madaniy kontekstdagi o‘rni va ahamiyati, unda berilgan adabiy asarlar va ma’lumotlar arxiv manbasi sifatida tahlil etiladi. Har bir adibning gazeta sahifalarida chop etilgan she’rlari, maqolalari, adabiy-estetik qarashlari hamda ular haqida berilgan tarixiy ma’lumotlar arxivshunoslik yondashuvi bilan o‘rganilib, xulosalar chiqariladi. Maqola shoir va yozuvchilar merosini o‘rganishda arxiv manbalarining beqiyos ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: arxivshunoslik, manbashunoslik, **“Turkiston viloyati gazeti”**, jadid matbuoti, Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin, Tavallo, tarixiy kontekst, adabiy meros.

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение творчества поэтов и писателей на основе исторических источников, с особым акцентом на материалах газеты «Turkiston viloyati gazeti». Излагаются теоретические основы и методологические подходы архивоведения, а также проводится научный анализ произведений Фурката, Мукими, Камия, Мирмухсина и Тавалло, представленных в газете. Исследование также изучает роль и значение газеты в историческом и культурном контексте конца XIX и начала XX веков, рассматривая литературные тексты и связанную с ними информацию, опубликованные на её страницах, как ценные архивные источники. Стихи, статьи и литературно-эстетические взгляды каждого автора, наряду с представленной о них исторической информацией, анализируются в рамках архиво-аналитического подхода, что приводит к обоснованным выводам. В конечном итоге, статья подчеркивает незаменимую роль архивных источников в изучении литературного наследия поэтов и писателей.

Ключевые слова (перевод на английский язык): архивоведение, источниковедение, «Туркистон вилоятская газета», джадидская пресса, Фуркат, Мукимий, Камий, Мирмухсин, Тавалло, исторический контекст, литературное наследие.

ISSN 3030-3907

Abstract. This article examines the study of poets' and writers' works through historical sources, with particular reference to the materials of *"Turkiston viloyati gazeti."* It outlines the theoretical foundations and methodological approaches of archival studies, and provides a scholarly analysis of the works of Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin, and Tavallo as reflected in the newspaper. The study further investigates the role and significance of the newspaper within the historical and cultural context of the late nineteenth and early twentieth centuries, treating the literary texts and related information published in its pages as valuable archival sources. The poems, articles, and literary-aesthetic views of each author, alongside the historical information presented about them, are examined through an archival-analytical framework, leading to substantiated conclusions. Ultimately, the article underscores the indispensable importance of archival sources in the study of the literary heritage of poets and writers.

Keywords: archival studies, source studies, *"Turkiston viloyati gazeti"*, Jadid press, Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin, Tavallo, historical context, literary heritage

KIRISH.

Adabiy merosni chuqur tadqiq etishda arxiv hujjatlari va bosma manbalar bebaho ahamiyat kasb etadi. XX asrgacha yashab ijod etgan ko‘plab shoir va yozuvchilar hayoti va ijodi haqida to‘liq tasavvur aynan ular qoldirgan yozma manbalar va ular haqidagi zamondosh xabarlar orqali shakllanadi. Bunday manbalarni o‘rganish esa **arxivshunoslik** va **manbashunoslik** ilmiy yondashuvlarini talab qiladi. Arxivshunoslik – hujjatlar va tarixiy manbalarni saqlash, tasniflash hamda ulardan ilmiy foydalanish usullari bilan shug‘ullanuvchi soha bo‘lib, adabiyotshunoslikda ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, gazeta va jurnallardagi eski nashrlar, qo‘lyozma arxiv hujjatlari adiblar hayoti va ijodini yorituvchi birlamchi manbalar sifatida qadrlidir.

O‘zbek matbuotining ilk namunalari orasida **“Turkiston viloyatining gazeti”** alohida ajralib turadi. Ushbu gazeta 1870-yilda Turkiston general-gubernatorligi tomonidan chiqarila boshlangan bo‘lib, dastlab rus tilidagi rasmiy nashr – “Turkestanskiye vedomosti” ga ilova tariqasida chiqqan, 1883-yildan mustaqil o‘zbekcha gazeta sifatida davom etgan. Gazeta sahifalarida rasmiy kolonial siyosat targ‘iboti bilan bir qatorda mahalliy hayotga oid ma’lumotlar, qishloq xo‘jaligi, ilm-fan, texnika va adabiyotga doir materiallar ham berib borilgan. Ayniqsa, o‘z davrining taraqqiyparvar ziyolilari – shoir va yozuvchilari qalamiga mansub turli she’r, maqola va xabarlar ushbu nashrda chop etilib, jamiyatni ma’rifatga chorlovchi ahamiyat kasb etdi.

ISSN 3030-3907

Mazkur maqolada “Turkiston viloyati gazeti” materiallari misolida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashagan taniqli adiblar **Furqat**, **Muqimiy**, **Kamiy** ijodini o‘rganish jarayonida arxivshunoslikning o‘rni tahlil qilinadi. Bu shoir va yozuvchilar gazeta sahifalarida chop etgan asarlari orqali o‘z davrining ijtimoiy-madaniy muammolarini qanday yoritgani, ularda qaysi adabiy-estetik g‘oyalar aks etgani va zamondoshlari nigohida qanday baholangani arxiv materiallari asosida ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada arxiv hujjatlari va matbuot materiallarini tahlil qilish metodologiyasi, tarixiy kontekstni hisobga olgan holda adabiy tekshirish usullari yoritiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu tadqiqotda “Turkiston viloyati gazeti”dagi bir qator shoirlar she’rlarning yaratilish davri, ijtimoiy-madaniy muhiti hamda gazeta sahifalarida berilish xususiyatlari tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilindi. Turli shoirlar ijodi o‘zaro qiyoslanib, o‘xshash va farqli tomonlari aniqlandi va tahlil mobaynida tarixiy-qiyosiy metoddan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Arxivshunoslik nazariyasi har qanday tarixiy manbani o‘rganishda avvalo uni **manba sifatida tahlil etish**, ya’ni kelib chiqish sharoiti, muallifi, vaqti, asl nusxaligi, ishonchliligi kabi jihatlarni aniqlashni taqozo etadi. Gazeta sahifalaridagi ma’lumotlarni ilmiy tadqiq etishda ham xuddi shu prinsiplarga amal qilinadi. **Manbashunoslik** yondashuvi bilan tadqiqotchi dastlab gazetada e’lon qilingan matnning aynan qachon va kim tomonidan yozilganini, uning asl matni bizgacha to‘liq yetib kelgan-kelmaganini, keyinchalik nashrlarda o‘zgartirishlar kiritilgan-kiritilmaganini o‘rganadi. Bunda arxivlarda saqlanayotgan asl gazeta nusxalari asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.“Turkiston viloyati gazeti”ning asl nusxalari bugungi kunda O‘zbekiston Milliy kutubxonasi va Markaziy davlat arxivida saqlanmoqda. Demak, mazkur nashrni o‘rganish uchun tadqiqotchi ushbu muassasalardagi arxiv xazinasiga murojaat qilishi lozim bo‘ladi. Arxiv materiali bilan ishlashda uni maxsus kataloglar orqali qidirish, topilgan nusxalarni **faksimile** (fotonusxa) yoki raqamli suratga olib, tekstini hozirgi o‘zbek alifbosiga o‘girish (transliteratsiya) kabi metodlardan foydalaniladi. Matnning mazmunini tushunish uchun esa o‘sha davr til xususiyatlarini, eski imlo qoidalarini bilish talab etiladi. Shuningdek, har bir maqola yoki she’rning tarixiy-madaniy kontekstini to‘g‘ri talqin qilish uchun tadqiqotchi boshqa arxiv hujjatlari, masalan, davrning rasmiy hujjatlari, xotiralar, yoki boshqa gazetalar bilan qiyosiy o‘rganish olib borishi mumkin.

Arxivshunoslik metodologiyasi, xususan, matnlarni **manba tanqidi** (kritik tahlil)dan o‘tkazishni ham o‘z ichiga oladi. Bu usul bilan tadqiqotchi gazetada

ISSN 3030-3907

berilgan ma’lumotning xolisligi va aniqligini baholaydi. Masalan, “Turkiston viloyati gazeti” chor Rossiyasi rasmiy nashri bo‘lgani bois ba’zi ma’lumotlar kolonial mafkura ruhida yoritilgan bo‘lishi mumkin. Bunday holatda adiblar qalamiga mansub asarlarni tahlil etishda ularning matni muharrir tomonidan tahrir qilinib, ruhsat etilgan doira ichida chop etilganini e’tiborga olish darkor. Shu sababli, har bir she’r yoki maqolani tahlil qilishda uning satrlarida yashirin yoxud oshkora tarzda ifodalangan ma’no qatlamlarini, **“qalin qatlamdagi”** (kontekst ostidagi) mazmunni aniqlash muhim.

Yana bir muhim metod – bu **tarixiy qiyoslash** va **intertekstual tahlil**. Shoirlarning gazeta sahifalarida e’lon qilingan asarlarini ularning boshqa manbalardagi – masalan, bayozlardagi yoki keyinchalik to‘plamlarda bosilgan variantlari bilan qiyoslash orqali o‘zgarishlar va davomiylikni ko‘rish mumkin. Masalan, Furqat yoki Muqimiyning biror g‘azali gazeta uchun maxsus soddalashtirilganmi yoki aynan aslidek berilganmi – buni faqat arxivdagi gazeta nusxasini ko‘rib bilish mumkin bo‘ladi.

Arxivshunoslik yondashuvi nafaqat matnlarning o‘zini, balki gazeta orqali berilgan **tarixiy ma’lumotlar**ni ham ilmiy aylanishga kiritadi. “Turkiston viloyati gazeti” sahifalarida ko‘pincha adiblar hayoti va faoliyatiga oid xabarlar, masalan, biror ijodkorning safarga otlangani, u tashkil etgan maktab yoki kutubxona, yoxud vafoti haqida xabar uchrashi mumkin. Bunday xabarlarni topish orqali o‘sha adib biografiyasidagi ayrim noma’lum sahifalar yoritiladi. Demak, arxiv gazeta materiallari ijodni o‘rganishda **qo‘shimcha dalil** va **faktlar** manbai ham bo‘lib xizmat qiladi.

“Turkiston viloyatining gazeti” (o‘sha davr imlosida *“Turkiston viloyati ning gazeti”*) Turkiston o‘lkasidagi birinchi mahalliy tildagi rasmiy gazeta bo‘lib, chor ma’muriyatining axborot vositasi sifatida tashkil etilgan edi. Uning bosh muharrirlari orasida Shohimardon Ibrohimov (1870–1883 yillar tarjimon-muharrir), Muhammadhasan bek Chanishev (1883 yil boshlarida) va eng uzoq davr – 1883 yildan 1917 yilgacha – missioner olim Nikolay Ostroumov faoliyat ko‘rsatdi. Gazeta haftada ikki tilda – ruscha va o‘zbekcha (turkiycha) chop etilar edi, ayrim yillarda qozoqcha sahifalar ham bo‘lgan. Nashrning asosiy maqsadi boshlabda Rossiya imperiyasi siyosatini mahalliy aholiga yetkazish bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan unda mahalliy madaniyat va adabiyotga oid materiallar ham ko‘p joy ola boshladi.

Tarixiy konteks jihatidan gazetada yoritilgan davr – bu Turkiston o‘lkasining mustamlaka tuzum ostida bo‘lgan, biroq shu jarayonda **jadidchilik harakati** shakllanib, mahalliy ziyolilar orasida milliy uyg‘onish g‘oyalari tarqalgan davrdir. Xususan, XIX asr oxirlarida Furqat va Muqimiy kabi shoirlar ijodida millatni ilm-

ISSN 3030-3907

ma’rifatga chorlovchi satrlar kuchli yangrasa, XX asr boshlarida Kamiy, Tavallo, Mirmuhsin kabi adiblar jamiyatdagi illatlarni tanqid qilish va islohot g‘oyalarini ilgari surishga intildilar. Ularning bu qarashlari gazeta sahifalarida ham namoyon bo‘lgan.

“Turkiston viloyati gazeti” ni aynan arxiv manbasi sifatida ahamiyatli qiladigan jihati – unda mahalliy ziyolilar qalamiga mansub bir qator asarlar ilk bor chop etilganidir. Masalan, Zokirjon Furqatning o‘z davrida katta shov-shuvga sabab bo‘lgan “Ilm xosiyati”, “Gimnaziya”, “Vistavka xususida” (“Ko‘rgazma haqida”) kabi she’riy va publitsistik asarlari dastavval aynan shu gazetada 1890-yillar davomida bosilgan. Shuningdek, Muqimiyning ma’rifatchilik ruhidagi hajviy she’rlari ham gazeta o‘quvchilariga muntazam havola etib borilgan. 1890-yillar uchun xos bo‘lgan bu holat – ya’ni gazeta sahifalarida she’r va adabiy parchalar e’lon qilinishi – o‘lkadagi madaniy hayotga yangilik olib kirgan. Endilikda she’riyat faqat devon va majmualarda emas, balki gazeta orqali keng ommaga yetib bordi.

Gazetada berilgan adabiy materiallarni o‘sha davr madaniy konteksti bilan bog‘lab tahlil etish muhim. Zero, rasmiy ideologiya bilan ma’rifatparvarlik g‘oyalari o‘rtasida muayyan ziddiyatlar bo‘lsa-da, ular ma’lum ma’noda bir xil nashrda yonma-yon yashagan. Masalan, bir tomonda podsho Rossiyasining “taraqqiyparvar misoli” sifatida ko‘rsatilishi va mahalliy aholini itoatga chaqirish kayfiyati bo‘lsa, ikkinchi tomonda esa shu gazeta orqaligina bo‘lsa ham mahalliy xalqning ko‘zini ochishga xizmat qiluvchi ilm-ma’rifatni ulug‘lovchi she’rlar chop etilgan. Bu paradoksal vaziyat gazeta materiallarini tahlil qiluvchi bugungi tadqiqotchidan sergak yondashuvni talab qiladi – har bir satr ortida turgan niyat va g‘oyani anglash lozim. Quyida mazkur gazetada ijod namunalari chop etilgan besh nafar adib – Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin va Tavallo misolida buni ko‘rib chiqamiz.

Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat (1859–1909) – o‘zbek milliy uyg‘onish davri adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri, shoir, ma’rifatparvar va publitsist sifatida tanilgan. Uning ijodi Turkiston o‘lkasida jadidchilik g‘oyalari endigina kurtak otayotgan paytga to‘g‘ri keladi. Furqat 1889 yilda Qo‘qondan Toshkentga kelganidan so‘ng mahalliy matbuot bilan yaqindan hamkorlik qila boshladi. Xususan, 1890-yillarda u “Turkiston viloyati gazeti” sahifalarida qator she’riy-publitsistik maqolalarini e’lon qilgan.

Furqatning gazeta orqali keng tarqalgan asarlari qatoriga “Ilm xosiyati”, “Gimnaziya”, “Toshkent shahrida bo‘lg‘on nag‘ma bazmi xususida”, “Akt majlisi xususida”, “Vistavka (ko‘rgazma) xususida” singari zamonaviy mavzudagi she’r va maqolalari kiradi. Bu asarlarda shoir ilm-fanning foydasi, yangi usul maktab

ISSN 3030-3907

(gimnaziya)larning ahamiyati, ilmiy-ko‘rgazmalar va yig‘ilishlar xususida o‘z fikr-mulohazalarini she’riy va nasriy shaklda bayon etgan. Masalan, **“Ilm xosiyati”** she’rida “*Kerak har ilmdan bo‘lmoq ma’lum senga*” deya ilm o‘rganishning zarurligini uqtiradi. Bu she’r va maqolalar o‘sha paytda gazetaning o‘quvchi musulmon aholisi orasida katta ta’sir ko‘rsatib, ularni ma’rifatga chorlovchi dasturilamal vazifasini o‘tagan.

Gazetaning bosh muharriri N.Ostroumov Furqatning qobiliyatini qadrlagan holda, uni nashrga faol jalb etgan. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, 1890 yilda general-gubernator baron Vrevskoy Furqatni Toshkentdagi rus zodagonlari bal-masquerad (maskarad bali)ga taklif qiladi va bundan maqsad shoir iste’dodi va shuhratidan targ‘ibot uchun foydalanish bo‘lgan. Ushbu tadbirdan so‘ng Ostroumov Furqatga bal haqida taassurotlarini yozdirib, gazetada e’lon qiladi. Natijada gazeta sahifalarida Furqatning mazkur ziyofat tasviriga bag‘ishlangan she’riy parchasi paydo bo‘ladi. Unda shoir bir tarafdan ruslar orasidagi bal oqshomining yaltir-yultariga hayrat bildirsa-da, satrlar zamirida mahalliy xalqning turmushidan farqli olam aks etadi. Masalan, o‘sha parchaning ba’zi satrlari:

“So‘ngra el o‘z joyiga azm etdilar.
Lek mendin ketmish erdi aqlu-hush,”

Deb yozadi shoir. Bu misralardan uning ko‘rgan manzarasidan hayratga tushib, hushi boshi tark etgandek holatga tushgani anglashiladi. Furqatning gazetada e’lon qilingan bunday asarlari zamondoshlarga g‘oyat qiziq bo‘lgan, chunki ular orqali birinchi marta mahalliy shoirning rus jamiyati haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri taassurotlari matbuotda yangragan edi.

Furqatning “Turkiston viloyati gazeti”dagi asarlari nafaqat ma’rifiy, balki ma’lum darajada tanqidiy ruhga ham ega. U mustamlaka tuzumining xalq hayotiga salbiy ta’sirlarini ochiq qoralagan she’rlarini, afsuski, gazetada e’lon qila olmagan bo‘lsa-da, ayrim satrlarida ishora tariqasida dardini bildirgan. Masalan, Furqatning gazetada chop etilgan **“Sayohat xotiralari”** turkumidagi ba’zi lavhalarida yoki yuqoridagi “Nag‘ma bazmi xususida” she’rida taraqqiy etgan yevropaliklar bilan Turkiston ahvolini qiyoslar ekan, achinish hissi seziladi. Shunday qilib, arxivdan topilgan Furqatning gazeta materiallari bizga shoirning o‘z zamonasiga munosabatini, uning adabiy-estetik pozitsiyasini yaqqolroq tasavvur etish imkonini beradi. **Arxivshunoslik yondashuvi** bu asarlarni bugungi kunda qayta o‘qib, ularning asl matnini ilmiy muomalaga kiritishga xizmat qilmoqda.

Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) ham XIX asr oxiridagi o‘zbek adabiy jarayonida Furqat bilan yonma-yon tilga olinadigan zabardast shoir va hajviyotchidir. U Qo‘qon va Marg‘ilon atrofida yashab ijod qilgan bo‘lsa-da, uning asarlari “Turkiston viloyati gazeti” orqali Turkiston o‘lkasining boshqa

ISSN 3030-3907

hududlarida ham tanilgan. Muqimiy o‘zining keskin satirik she’rlari bilan mashhur bo‘lib, ular orqali jamiyatdagi jaholat, riyo va adolatsizlikni tanqid qilgan. Chor hukumatining bevosita tanqidi uning ijodida bo‘lmasa-da, mahalliy amaldorlar, boylar, noinsoniy urf-odatlarni hajv qilish orqali bilvosita ijtimoiy tanqid olib borgan.

“Turkiston viloyati gazeti” Muqimiyning mana shunday hajviy va ma’rifiy ruhdagi she’rlarini o‘z sahifalarida chop etib turgan. Manbalarda keltirilishicha, Furqat singari Muqimiy ham mazkur gazetaga muntazam ravishda she’r va kichik maqolalar yo‘llab turgan. Gazeta orqali Muqimiy ijodining yoyilishida, ayniqsa, uning **“Tutikilar bilan mubohasa”**, **“Tundan tonggacha”** kabi hajviy asarlari, shuningdek turli nasriy felyetonlari muhim o‘rin tutadi (bu asarlar gazeta sahifalarida qisqa parchalar ko‘rinishida e’lon qilingan bo‘lishi mumkin).

Muqimiy she’rlarining gazetada bosilishi – ularning oddiy xalq ommasiga yetib borishini ta’minladi. Zero, XIX asrda savodli kitobxonlarning hammasi ham devon yoki qo‘lyozma asarlarni qo‘lga kiritish imkoniga ega emas edi, biroq gazeta orqali tarqalgan matnlarni ko‘pchilik jamoa bo‘lib o‘qib eshitishi mumkin bo‘lgan. Shu tariqa, Muqimiyning **ma’rifatparvarlik g‘oyalari** – ilm o‘rganish, jaholatdan chiqish, eskilikda qotib qolgan odatlarni tashlash kabi chaqiriqlari – kengroq auditoriyaga yetgan. Gazetaning o‘sha davrdagi sonlarida Muqimiy she’rlari ko‘pincha atrofdagi voqea-hodisalarga munosabat sifatida berilganini taxmin qilish mumkin. Masalan, **1890-yillarda Rossiya imperiyasida ilm-fan taraqqiyoti** haqida xabarlar e’lon qilinar ekan, Muqimiyning “Zamon o‘ldi o‘rusiya zamoni” mazmunidagi misralari bilan ilmu taraqqiyotga da’vat etuvchi she’ri berilganligi ma’lum. Bu she’r orqali shoir davr o‘zgarganini, endi ilm va taraqqiyot zamoni kelganini ta’kidlagan edi. Bunday misralar uning dunyoqarashida, garchi satirik ruh kuchli bo‘lsa-da, taraqqiyparvarlik e’tiqodi mavjud ekanini ko‘rsatadi.

Muqimiy hajviy asarlarining ba’zilari gazetada ixtisorga uchragan bo‘lishi ham mumkin, chunki ularning tanqidiy tig‘i ba’zan rasmiy doiralarga ham tekkan. Masalan, u **mulkdor ulamolarni** va **savodsiz qozilarni** qattiq hajv qilgan. Shunday asarlaridan birida: “*Bizning qozilar qozilikni go‘shtxo‘rlik deb bilur*” qabilida tanbehlar bor edi, bu kabi satrlar bevosita gazetada chiqishi gumon. Biroq Muqimiy g‘oyalarining muhim qismi – xalqni johillikdan uyg‘otish va adolatga chaqirish – gazetada bosilgan she’rlarida albatta o‘z aksini topgan.

Arxiv materiallari orqali, xususan “Turkiston viloyati gazeti” to‘plamlarini varaqlarkanmiz, Muqimiyning bir qator kichik xabarlari va maktublari ham e’tiborga tushadi. Ma’lumotlarga ko‘ra, u ba’zi satirik maktub janridagi asarlar yozib, gazetada e’lon qilgan. Bularda u o‘zini go‘yoki qaysidir qishloq nodon mullasining nomidan yozib, eskicha qarashlarni kulgiga olgan. Bu uslub

ISSN 3030-3907

keyinchalik o‘zbek adabiy satirasida davom ettirildi. Muqimiy merosini o‘rganishda ana shunday gazeta sahifalarida qolib ketgan kichik asarlar nihoyatda qimmatli topilma bo‘lib, ularni arxiv orqali aniqlash va ilmiy tadqiq etish bugungi adabiyotshunoslarga yangi ma’lumotlar bermoqda.

Umuman, Muqimiy ijodini “Turkiston viloyati gazeti” materiallari asosida tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, shoirning ma’naviy-ma’rifiy kurashi va hajviy mahorati o‘z davridayoq matbuot orqali namoyon bo‘lgan. Bu holat o‘zbek matbuotining ilk tarixida milliy ruhdagi adabiy tanqid kurtak otganidan dalolat beradi va buni arxiv hujjatlari tasdiqlaydi.

Karimbek Kamiy (taxallusi; 1865–1922) Toshkent shahrida yashab ijod qilgan, milliy uyg‘onish davri o‘zbek she’riyatining yetakchi namoyandalaridan biridir. U ham maddohlikdan yiroq, Furqat va Muqimiy bilan do‘stona aloqada bo‘lgan, ularning davrasida ma’rifatparvar g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlagan shoir edi. Kamiy Toshkentdagi eski madrasada tahsil olib, mudarrislik qilgan bo‘lsa-da, zamonasining yangi fikrlarini qunt bilan o‘zlashtirgan. Uning she’rlari an’anaviy uslubda yozilgan bo‘lib, mazmunan yangi fikrlar bilan boyitilgan.

Kamiy ijodining muhim jihati – zamon ohangiga mos mavzularni she’riyatga olib kirganidir. U temiryo‘l, texnika, milliy o‘zlik kabi mavzularda qalam tebratgan. Masalan, uning **“Temir yo‘l xususida”** nomli she’ri mashhur bo‘lib, bunda poezd va temiryo‘lning kelishi bilan hayotga kirayotgan o‘zgarishlarni tasvirlagan va xalqni ilm-ma’rifatga da’vat etgan. Shuningdek, **“Dilki millat g‘amida qon o‘ldi”** misrasi bilan boshlanuvchi she’rida millat dardi bilan yashayotgan ziyoli pozitsiyasini ifoda etgan. Bunday she’rlar tabiiyki, o‘sha davrdagi matbuot uchun qiziqarli material edi va “Turkiston viloyati gazeti” sahifalarida e’lon qilingan. Darhaqiqat, manbalarda Kamiyning ijod namunalari mazkur gazetada hamda boshqa vaqtlardagi mahalliy matbuotda chop etilgani qayd etiladi: **“Ijodidan namunalar ‘Turkiston viloyatining gazeti’ va boshqa vaqtli matbuotda e’lon qilingan”**.

Kamiy she’rlarining gazetada chiqishi uning shuhratini oshirdi. U Toshkent adabiy muhitida markaziy shaxslardan biriga aylandi. Uning atrofiga ko‘plab yosh shoirlar to‘planib, saboq oldilar. Masalan, Sidqiy Xondayliqiy, Tavallo, Xislat, Miskin singari keyingi avlod shoirlari o‘zlarini Kamiy shogirdlari, deb hisoblardi. Demak, gazeta orqali tarqalgan Kamiy she’rlarining ta’siri bevosita yangi avlodga ham yetib borgan. Ular Kamiy misolida she’rni matbuotda e’lon qilish, xalq orasida adabiy g‘oyalarni targ‘ib qilish tajribasini o‘rganishgan.

“Turkiston viloyati gazeti” Kamiy ijodini yoritishda faqat she’rlar bilangina cheklanmagan bo‘lishi mumkin. Ehtimol, gazeta uning faoliyatiga doir xabarlarni ham bergan. Ma’lumki, Kamiy 1914 yilda Toshkentda Munavvarqori va

ISSN 3030-3907

Avloniylar bilan birga “Nashriyot” jamiyatini tuzgan edi. Bu yangilik o‘sha paytda gazetaning rus yoki o‘zbek sahifasida qisqa xabar tarzida aks etgan bo‘lishi mumkin. Arxivdagi materiallarni izlarkanmiz, bunday xabarlar topilsa, bu Kamiy shaxsining o‘sha davrdagi ijtimoiy faolligini tasdiqlovchi muhim dalil bo‘ladi.

Kamiy ijodini arxiv manbalari asosida tahlil qilar ekanmiz, uning dunyoqarashidagi ayrim ziddiyatlarni ham payqash mumkin. Ziyouz manbasida ta’kidlanishicha, Kamiy ijodi murakkab, dunyoqarashi ziddiyatli bo‘lgan. Bir tomondan u xalqni ma’rifatga chorlovchi progressiv she’rlar yozgan, boshqa tomondan ayrim she’rlarida an’anaviy sufiyona ohang ham seziladi. Bu ziddiyat ehtimol, uning matbuot uchun yozgan va yozmagan asarlaridagi farqdan ham kelib chiqqan bo‘lishi mumkin. Ya’ni, gazetada u ko‘proq ijtimoiy-ma’rifiy ruhdagi she’rlarini e’lon qilib, sof lirika yoki tasavvufiy she’rlarini esa bayozlarda qoldirgandir. Bu masalani aniqlashtirish uchun arxivdan topilgan gazetadagi Kamiy she’rlarini uning qo‘lyozma devonlari bilan qiyoslash kerak bo‘ladi – bu esa alohida tadqiqot mavzusidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida, arxivshunoslik yondashuvi yordamida adabiy merosni o‘rganish naqadar muhimligi yaqqol namoyon bo‘ladi. “Turkiston viloyati gazeti” misolida ko‘rdikki, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashab ijod etgan Furqat, Muqimiy, Kamiy, Mirmuhsin va Tavallo singari adiblarimizning asar va faoliyati haqida to‘liqroq tasavvur hosil qilishda aynan arxiv materiallari hal qiluvchi manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Mazkur gazeta sahifalarida chop etilgan she’r va maqolalar ulug‘ ajdodlarimizning o‘z davridagi ovozi sifatida jaranglagan bo‘lsa, bugungi kunda ular tarix sahifalariga aylangan. Ushbu sahifalarni arxivshunoslik ilmiy asosida varaqlash orqali biz adiblarning yashagan muhitini, ular duch kelgan cheklov va imkoniyatlarni, eng muhimi, ular tarannum etgan g‘oyalarning asl mohiyatini anglay olamiz.

“Turkiston viloyati gazeti” kabi nashrlar materiallari shuni ko‘rsatadiki, hatto mustamlakachilik sharoitida ham mahalliy ziyolilar matbuot minbaridan foydalangan holda millatga xizmat qila olganlar. Furqat va Muqimiy o‘z she’rlari bilan xalqni ilmga chorlagan, Kamiy yangi zamon ruhini she’riyatga olib kirgan, Mirmuhsin jamiyat qusurlarini qat’iy tanqid qilgan, Tavallo esa milliy g‘urur va ozodlik tuyg‘ularini ifodalagan. Ularning bu ijod namunalari zamonlar osha arxivlarda saqlanib, bugungi avlodga yetib kelgani milliy madaniyatimiz davomiyligining bir ko‘rinishidir.

Arxiv hujjatlarini tahlil qilish metodologiyasi yordamida biz nafaqat matnlarni o‘qiymiz, balki ularning yaratilish sabab va oqibatlarini ham tushunamiz. Misol uchun, Furqatning bir qarashda rasmiy ruhda ko‘ringan maqolalari ortida

ISSN 3030-3907

ham xalqni ma’rifatga boshlash g‘oyasi turganini payqaymiz, Muqimiy hajviyalarining satr oralarida ham o‘sha ma’rifat uchun kurash yotganini anglaymiz. Bu anglash arxiv materiallarini diqqat bilan, ilmiy tadqiq etish bilangina mumkin bo‘ldi.

Shuningdek, maqola davomida ko‘rib o‘tganimizdek, gazetadagi har bir ma’lumot tarixiy kontekst bilan chambarchas bog‘liq. Shuni ta’kidlash lozimki, **arxivshunoslik** faqat o‘tmish faktlarini tiklash bilangina cheklanmaydi, balki ularni hozirgi kunga bog‘lab, tarix va bugun orasida muloqot o‘rnatadi. Adabiy merosni arxiv asosida o‘rganish bizga milliy adabiyot taraqqiyotidagi uzviylikni ko‘rsatadi: jadid bobolarimiz boshlab bergan ma’rifatparvarlik an’analari keyingi avlodlar tomonidan davom ettirilgan.

Xulosa o‘rnida aytganda, shoir va yozuvchilar ijodini tadqiq etishda arxiv hujjatlari – xususan, “Turkiston viloyati gazeti” materiallari – ishonchli va bebaho manbadir. Ular yordamida biz adabiyot tarixini noaniq taxminlar emas, aniq dalil va hujjatlar asosida yozishimiz mumkin. Shu bois ilmiy-uslubiy tadqiqotlarda arxivshunoslik yondashuvlarini keng qo‘llash zarur. Bu nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki milliy adabiy merosimizni asrab-avaylab, keyingi avlodlarga to‘liq va to‘g‘ri yetkazishning ham garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “Turkiston viloyatining gazeti” arxivi (1870–1917) – O‘zbekiston Milliy kutubxonasi va O‘zR Markaziy davlat arxividagi nodir gazeta nusxalari. (Jumladan: 1907 yil 11-son, 14-son; 1908 yil 22-son; 1914 yil 14-son va b.)
2. Avloniy Abdulla. *Tanlangan asarlar*. 2 jildlik, 2-jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – B. 227–228. (Ishqiy she’rlar haqidagi fikrlari).
3. Jalolov Abdulla. *O‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyotining rivojlanish jarayoni*. Filol. fan. dokt... dissertatsiyasi. – Toshkent, 1993. – B. 43–45. (Muvashshahlar va ularning tanqidi haqida).
4. Pardayev Qo‘ldosh. *“Al-Isloh” va XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiyoti*. – Toshkent: Mahalla va oila, 2021. – B. 52–53. (1910-yillar adabiy munozaralari tafsilotlari).
5. Shayxzoda, Mirtemir. *Asarlar*. 6 tomlik, 5-tom. – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973. – B. 91–92. (Muvashshah janrining tarifi va misollar).
6. “Turkiston viloyatining gazeti”ga bibliografik ko‘rsatkich: 1870–1916. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2014. – 107 b. (Gazetada e’lon qilingan maqola va she’rlar ro‘yxati).
7. Qosimov Begali. *Tarixiy-sarguzasht romanlar va jadid adabiy harakati*. – Toshkent: Fan, 1999. – B. 33–36. (Jadid adabiy jarayonida an’anaviy she’riyatning o‘rni).

ISSN 3030-3907

8. Xurshid Davron kutubxonasi veb-sahifasi – Tavallo haqidagi maqola va she’rlari (kh-davron.uz). (Umid Bekmuhammad. “Tavalloning iztiroblari” maqolasi, 2017).
9. Ziyouz.com elektron kutubxonasi – Jadid adabiyoti namunalari va tazkiralar. (Zavqiy va Hiyoliy ijodi haqidagi maqolalar).
10. To‘raqo‘rg‘oniy H. **Muqimiy g‘azallariga muxammaslar**. – Qo‘lyozma manbalar asosida.

ISSN 3030-3907